

Interkulturní výzkumy na Katedře anglického jazyka

Milena Bočánková*

1. Úvod

V posledních desetiletích nabývá stále většího významu studium interkulturních vztahů. Mění se politická a sociální situace v mnoha evropských zemích a postupující globalizace vyžaduje podrobné zkoumání ve všech vrstvách obyvatelstva. Při studiu národních kultur jsou identifikovány typické trendy v oblasti hodnotových orientací jednotlivých zemí a ty jsou pak vzájemně srovnávány. Lidský mozek je schopen zpracovat jen zlomek podnětů a signálů, kterým je neustále vystavován a jelikož naše vnímání je ovlivněno kulturou, v níž vyrůstáme, vidíme a slyšíme to, co jsme se vidět a slyšet během života naučili. V důsledku toho, sedí-li za jednacím stolem partneři z různých kultur, jejich vnímání a interpretace skutečnosti se může lišit a to může výrazně ovlivnit celý proces komunikace a následné spolupráce.

Komunikační proces se skládá z několika složek: a) složky lingvistické, která spočívá ve správném používání a interpretaci pravidel fonetiky, fonologie, morfologie, syntaxe a sémantiky, b) paralingvistické, neverbální, c) sociokulturní, jež spočívá v dobré znalosti kulturních odlišností našich partnerů a d) strategické, tj. používání verbálních a neverbálních strategií při kontaktu s příslušníky jiných kultur.

Učitelé jazyků se většinou zaměřují na lingvistickou složku a zanedbávají ostatní výše zmíněné aspekty komunikačního procesu. Neuvědomují si, že problémy interkulturní komunikace nespočívají jen v dobré znalosti cizího jazyka, úspěch též závisí na dobré vzájemné znalosti kultury a kulturních odlišností našich spolupracovníků v mezinárodním týmu.

S interkulturní problematikou se setkávají i studenti Vysoké školy ekonomické v Praze, kteří mají možnost studovat jeden nebo více semestrů svého studijního programu na některé z evropských vysokých škol. Vyrůstá rovněž počet zahraničních studentů na VŠE. V této souvislosti se nabízí otázka jaké potíže mohou nastat při vzájemné komunikaci s kulturami sice příbuznými, nicméně přece jen odlišnými už vzhledem k různému historickému vývoji.

Z těchto důvodů jsme na VŠE provedli ve školním roce 1999/2000 interkulturní výzkum v rámci výzkumného projektu CEMS (Community of European Management Schools), jehož se zúčastnily kromě naší školy i další dvě evropské university, a sice Université Catholique de Louvain v Belgii a Helsinki School of Economics and Business Administration ve Finsku.

* Doc. PhDr. Milena Bočánková, CSc. – vedoucí Katedry anglického jazyka, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze.

2. První fáze výzkumu

V první fázi výzkumu jsme vycházeli z Hofstedeho kvantitativního dotazníku VSM 94, který zkoumá postoj respondentů k pěti hodnotovým dimenzím: k mocenskému odstupu (tj. mocenské distanci v hierarchii řízení), k míře individualismu resp. kolektivismu, k převaze femininních či maskulinních hodnot, k velké nebo malé snaze vyhnout se riziku a nejistotě a ke krátkodobé, resp. dlouhodobé orientaci (tj. respektu vůči tradicím a orientaci na činnosti, které přinášejí krátkodobý efekt proti větší připravenosti angažovat se v činnostech, jež přinesou efekt až v delším časovém horizontu).

Náš dotazník obsahoval soubory tvrzení podle jednotlivých kulturních dimenzí a studenti měli označit na stupnici od jedné do pěti do jaké míry je to které tvrzení pro ně přijatelné.

Vyhodnocovali jsme zvlášť muže a ženy a pak jsme propočítávali podle daného vzorce výsledky mužů a žen dohromady. Na VŠE jsme měli vzorek 100 studentů (50 žen a 50 mužů), v Helsinkách odpovědělo celkem 56 respondentů (32 mužů a 24 žen) a v Belgii jsme získali 59 souborů odpovědí od 28 mužů a 31 žen.

Po srovnání výsledků jsme dospěli k těmto závěrům:

Pokud se týče mocenského odstupu a vyhýbání se riziku a nejistotě, vykazují respondenti na všech zkoumaných univerzitách shodně střední hodnoty. Rozdíly se ukázaly u třetí dimenze (maskulinita oproti femininitě), kde Finové i Belgičané vykazovali silné femininní tendence. Češi dosahovali jen středních hodnot. Pokud se týče páté dimenze (krátkodobá orientace proti orientaci dlouhodobé), respondenti všech zkoumaných zemí se orientují krátkodobě.

Rozdíly mezi muži a ženami byly ve všech položkách zanedbatelné.

3. Druhá fáze výzkumu

V roce 2000/2001 jsme se rozhodli pokračovat v práci dalším výzkumem na výše zmíněných univerzitách. Studenti odpovídali na 33 otázek, z nichž první tři ukazovaly všeobecné životní postoje, devět otázek se soustřeďovalo na postavení žen ve společnosti a jejich uplatnění, devět otázek se týkalo materialistického nebo idealistického přesvědčení, dalších devět otázek se ptalo na politické názory a poslední tři zkoumaly vztah ke globalizaci. Na VŠE jsme měli vzorek 120 studentů (60 žen a 60 mužů), 120 respondentů bylo i v Louvainu (opět 60 mužů a 60 žen) a 41 v Helsinkách (20 mužů a 21 žen). Věk respondentů byl v prvním i druhém výzkumu 19–24 let.

Výzkum opět neprokázal významnější rozdíly mezi studenty, jak ukazují výsledky vybraných otázek a odpovědí, které uvádím níže.

	ČR	Belgie	Finsko
1. Na svou budoucnost pohlížím			
a) optimisticky	57,50	63,33	73,80
b) více méně optimisticky	40,00	34,17	26,19
c) pesimisticky	—	—	—
2. Jste spokojen se svým životem?			
a) velmi spokojen(a)	19,17	36,67	28,57
b) spíše spokojen(a)	75,00	59,17	71,43
c) spíše nespokojen(a)	4,17	4,17	—
d) nespokojen(a)	1,67	—	—
3. Mám nebo plánuji			
a) dvě nebo více dětí	82,50	85,83	61,90
b) jedno dítě	10,00	7,50	16,67
c) žádné děti	6,67	5,00	11,90
4. Mají být role muže a ženy v manželství zaměnitelné, tj. muž (dle potřeby) vykonává domácí práce a stará se o děti a žena je zaměstnaná?			
a) ano	83,33	85,00	90,48
b) ne	15,83	10,83	9,52
5. Domníváte se, že role otce a matky v rodině je nenahraditelná, jinými slovy jste zastán- cem tradičního modelu rodiny?			
a) ano	83,33	84,17	54,76
b) ne	15,00	15,00	45,24
6. Domníváte se, že možnosti žen v této zemi jsou stejné jako možnosti mužů?			
a) pokud se týče výběru zaměstnání	16,67	50,83	71,43
b) v podnikání	22,50	10,00	2,38
c) v možnosti získat manažerské postavení	1,67	7,50	—
d) nic z výše uvedeného	59,17	31,67	26,19
7. Mají se ženy podílet na politické moci a zastávat funkce ve vládě?			
a) ano	98,33	94,17	95,24
b) ne	1,67	1,67	4,74
8. Domníváte se, že obchod, podnikání a politika mají být především doménou mužů zatímco prioritou žen by měla být stabilizace rodiny?			
a) ano	22,50	21,67	2,38
b) ne	74,17	73,33	97,62

9. Domníváte se, že potenciální matky jsou v této společnosti diskriminovány, když hledají práci?

a) ano	90,83	65,83	76,19
b) ne	8,33	31,67	23,81

10. Jsem

a) věřící	17,50	45,83	38,10
b) agnostik	46,67	23,33	40,48
c) ateista	34,17	29,17	21,43

11. Věřím v posmrtný život

a) ano	35,83	56,67	64,29
b) ne	53,33	31,67	35,71

12. Věřím v nadpřirozené mocnosti

a) ano	51,67	41,67	30,95
b) ne	42,50	52,50	69,05

13. Vychovám své děti

a) nábožensky	10,00	30,83	21,43
b) ateisticky	12,50	3,33	2,38

14. Zajímám se o politiku

a) ano	49,17	31,67	50,00
b) ne příliš	49,17	55,83	45,24
c) vůbec ne	1,67	11,67	2,38

15. V politice jsem pro

a) konzervativce	22,50	10,00	28,57
b) liberály	60,00	75,83	57,14
c) socialisty	8,33	8,33	7,15
d) radikální levici	—	—	—
e) radikální pravici	1,67	—	7,14

16. Jakému státu dáváte přednost?

a) minimálnímu státu	57,50	35,00	26,19
b) sociálnímu státu	32,50	60,00	71,43
c) silnému státu	6,67	4,17	2,38

17. Mají být elektřina, plyn a voda privatizovány?			
a) ano	54,17	40,00	57,14
b) ne	42,50	55,83	42,86
18. Domníváte se, že rozsah soukromého vlastnictví nesmí být žádným způsobem ome- zován?			
a) ano	75,83	55,00	83,33
b) ne	20,83	37,50	16,67
19. Měl by stát zaručovat právo na práci?			
a) ano	26,67	60,00	38,10
b) ne	57,50	13,33	35,71
c) nevím	15,83	26,67	26,19
20. Z uvedených hodnot vyberte dvě, kterým dáváte přednost			
a) svoboda	42,92	40,42	34,52
b) sociální jistoty	4,58	11,25	7,14
c) zdravé životní prostředí	23,75	16,25	25,00
d) majetek	7,50	4,58	7,14
e) bezpečí	16,67	22,50	21,43
f) jiná hodnota	3,75	5,00	4,76
21. Domníváte se, že malé země budou			
a) profitovat z globalizace	45,83	29,17	73,81
b) trpět globalizací	37,50	64,17	23,81
22. Bojíte se v souvislosti s globalizací ztráty národní identity?			
a) ano	30,83	32,50	14,29
b) ne	65,83	63,33	85,71

Zdroj dat: vlastní výpočty

Jak je vidět z uvedeného dotazníku, k větším rozdílům dochází u druhého oddílu otázek zaměřených na maskulinní či femininní postoje. Na otázku o zaměnitelnosti mužské a ženské role v manželství, tj. muži pečující o domácnost a děti, ženy výdělečně činné, odpovědělo nesouhlasně 15,83 Čechů, ale jen 10,83 Belgičanů a 9,52 Finů.

Vcelku kladně se Češi i Belgičané vyslovili k tradičnímu modelu rodiny (otec, matka, děti). Zde se lišili Finové, kteří v 45,24 % s tradičním modelem nesouhlasili a v komentáři vyslovili mínění, že záleží především na kvalitě rodičů, tj. lepší neúplná rodina či homosexuální pár, než rodina sice tradiční, ale špatná.

Na otázku: „Myslíte, že možnosti žen v zemi jsou stejné jako možnosti mužů?“ odpovědělo 59,17 % českých respondentů negativně oproti 31,67 % Belgičanů a 26,19 % Finů a v otázce týkající se diskriminace matek v zaměstnání dalo více než 90 % českých respondentů kladnou odpověď (srv. Finsko 76,19, Belgie 65,83) a v otázce, zda může de-

mokratická společnost existovat bez účasti žen na politické moci, se téměř polovina českých respondentů vyslovila, na rozdíl od svých finských a belgických kolegů, kladně.

Jaké jsou důvody těchto maskulinních tendencí v české společnosti?

Výzkumy ukazují, že v oblasti rodinného života role mužů a žen v České republice jsou poměrně jasně rozděleny. Muži mají spíše dominantní postavení jako hlavní živitelé rodiny, ženy rozhodují o praktickém chodu domácnosti. Zdá se, že muži mají na své straně stále řadu výhod, získaných kulturním a civilizačním vývojem euro-americké kultury. Mají větší volnost při výběru zaměstnání a je jim spíše tolerován leckterý ne vždy konvenční způsob života. Respondenti výzkumu katedry psychologie a sociologie řízení (v rámci grantu GAČR 403/98/1227) stylizovali ženy obvykle do pozic sekretářek, úřednic či administrativních pracovníků. Naproti tomu muži byli nejčastěji prezentováni jako manažeři, obchodníci, podnikatelé či odborníci a členové pracovních týmů. Ukazuje se, že přestože ženy mají legislativně zajištěna stejná práva jako muži, ne vždy je využívají. To úzce souvisí s problémem většího počtu žen v politice, v rozhodovacích strukturách či ve vládě. Zdá se, že v české společnosti existuje určitá schizofrenie – nekonzistence přání (více žen v politice) a reality. Pracovní kompetence žen bývá snižována s ohledem na předpokládané, probíhající či ukončené mateřství. Otcovství s pracovní kompetencí spojováno není. Ženy v ČR považují za samozřejmé, že právě ony jsou jediné odpovědné kromě svého zaměstnání i za rodinu a domácnost a protože se domnívají, že musí stačit na všechny tyto povinnosti, neaspírají často na vedoucí pozice jako to činí muži. Přes nesporné pokroky emancipace žen, zůstává žena v roli dominantního politického lídra spíše výjimkou. Není to proto, že by ženy dominantní politickou roli nezvládly. Problém je v tom, že z důvodů již dříve uvedených, jen málo z nich je ochotno se své vlastní politické kariéře věnovat.

Důvody převládajícího ateismu v české společnosti.

Pokud se týče materialistického či idealistického přesvědčení studentů, vykazují Češi nejvyšší procento ateistů. Je všeobecně známo, že patříme k nejméně nábožensky založeným národům na světě. To má samozřejmě historické kořeny, od násilné rekatolizace v 17. století po materialistickou výchovu po r. 1948. Jestliže chápeme uspořádání hodnot na jedné straně v systému vertikálním a na straně druhé v systému horizontálním, při čemž vertikálou myslíme vztah k transcendentu a respekt pro systém hodnot a etické principy a horizontálou určitý cynismus a uvažování v kategoriích „tady“ a „ted“, pak se dá říci, že v české společnosti horizontála jednoznačně převažuje. Při tom se ukazuje, že nejstabilnější a nejúspěšnější jsou ta společenství, kde vertikála a horizontála jsou v rovnováze.

Převládající politická orientace zkoumaných studentů.

Pokud se týče politických názorů, názory studentů se mnoho nelišily. Většinou jsou liberálové, chtějí ovlivňovat rozhodování svých vlád a aktivně se účastnit práce politických stran. S výjimkou českých studentů, dávají přednost sociálnímu státu. Čeští studenti v tomto průzkumu preferovali minimální stát, což je pravděpodobně negativní reakce na předchozí politický systém, kdy vše bylo v rukou státu a tržní mechanismy neexistovaly.

4. Třetí fáze výzkumu

V roce 2005/6 jsme přikročili k třetí fázi výzkumu, který se soustředil na možnou změnu postojů pouze u českých studentů. Z toho důvodu jsme použili stejného dotazníku jako před pěti lety a zvolili jsme i stejně početný vzorek, tj. 120 studentů VŠE (60 mužů a 60 žen) ve věku 19–24 let.

Z výzkumu vyplynulo, že optimismu při výhledu do budoucnosti ubylo. Proti 57,50 % v roce 2000, je to nyní 43 %. Naproti tomu poněkud vzrostla procenta pesimistů (z 2,50% na téměř 7 %). S tím zřejmě souvisí i plánování počtu dětí. Před pěti lety 82,50 % respondentů předpokládalo, že budou mít dvě a více dětí, v roce 2006 je to však už jen 12,50 % (77,50 % plánuje jedno dítě oproti 10 % v r. 2000).

Co je příčinou, můžeme jen odhadovat. Jsou to obavy z terorismu a zhoršující se mezinárodní situace nebo strach z pokračujícího znečišťování životního prostředí a hrozeb, kterým tak lidstvo čelí nebo jen obava o vlastní blahobyt a pohodlí, které by větší počet dětí mohl případně ohrozit? Z komentářů studentů jsme se to nedozvěděli a může to být podnětem k širšímu průzkumu.

Zlepšení postavení žen ve společnosti se odrazilo v reakcích studentů na otázku o zaměnitelnosti mužské a ženské role v manželství (83,33 % v r. 2000 a 94 % respondentů v r. 2006 se domnívá, že zaměnitelné jsou). Rovněž názor na rovné možnosti žen při výběru zaměstnání, v podnikání a v možnosti získat manažerské postavení se změnil k lepšímu. Pokud se týče rovných možností při výběru zaměstnání, vzrostl počet kladných odpovědí o více než 10 % (16,67 % v r. 2000, 27 % v r. 2006), u možností v podnikání dokonce o více než 41 % (22,50 % v r. 2000, 63,91 % v r. 2006) a u možnosti získat manažerské postavení o více než 7 % (1,67 % v r. 2000, 9,02 % v r. 2006). I situace matek se podle studentů zlepšila. Jejich diskriminaci vidělo v r. 2000 90,83% a jen 80,83 % v r. 2006.

Zajímavé je, že se tento příznivý trend neprojevil v odpovědích na otázky týkající se účasti žen v politickém životě. Kladnou odpověď na otázku, zda se mají ženy podílet na politické moci a zastávat funkce ve vládě, dalo v r. 2000 98,33% a jen 95,90 % v r. 2006. Více než 48 % studentů se domnívá, že demokratická společnost může existovat bez účasti žen na politické moci (41,67 % v r. 2000).

Jen pro zajímavost uvádím, že zmíněné postoje odpovídají mým zkušenostem s ústními i písemnými reakcemi studentů při výuce.

Na vzrůstající materialistické tendence ve společnosti ukazuje vyšší procento ateistů mezi studenty (34,17% v r. 2000, nyní 50,83%). V této souvislosti je ovšem těžko pochopitelný nárůst kladných odpovědí u otázky týkající se víry v posmrtný život (35,83% v r. 2000, 58,46 % v r. 2006). S ateismem se to nesrovnává a prokazuje to spíš značné tápání studentů v této oblasti. Zdá se, že víra v posmrtný život je chápána jako fenomén, který je obecnější povahy než náboženství, problém, jež dosud není uspokojivě vyřešen.

Studenti se více zajímají o politiku (49 % v r. 2000, 60,00 % nyní) a jsou opět stoupenci liberalismu (66,67 %). Poněkud zarážející je vzrůst pravicového radikalismu (1,67 % v r. 2000, 6,67 % v r. 2006), v celkovém poměru je ovšem zanedbatelný.

Minimální stát upřednostňuje 69 % studentů oproti 57,50 % v r. 2000. Studenti jsou rovněž pro privatizaci elektřiny, plynu a vody (60,83 % oproti 54,17 %). Na druhé straně s těmito názory nesouhlasí reakce na otázku, zda by měl stát zaručovat právo na práci (52,50 % se vyjádřilo kladně oproti 26,67 % v r. 2000) a na bezplatné univerzitní vzdělání (kladně odpovědělo 76,67 % studentů). Pokud se týče hodnot, dávají studenti v r. 2006

přednost svobodě a bezpečí, doufají, že pro malé země bude globalizace prospěšná a nebojí se v této souvislosti ztráty národní identity.

5. Závěr

Cílem výzkumu bylo přispět k lepšímu porozumění našich studentů a studentů dvou univerzit, s nimiž úzce spolupracujeme v rámci CEMS (Community of European Management Schools).

Jsme si ovšem vědomi, že vzorek 120 studentů z každé školy není dost reprezentativní na to, aby z něj bylo možné vyvozovat jednoznačné závěry, což u interkulturních výzkumů ostatně asi není nikdy možné. Může však posloužit jako začátek příštích zkoumání, která by zahrнула více studentů a byla rozšířena o další univerzity, kterých je nyní sdruženo v CEMS již sedmnáct.

Interkulturní výzkumy odhalující vazby mezi jednotlivými kulturami a vyvracející často zakořeněné mýty o tzv. typických národních rysech přispívají k vzájemnému porozumění při mezinárodní spolupráci, která s postupující globalizací nabývá stále větších rozměrů a zasahuje do všech oblastí života společnosti.

Výuka alespoň základních rysů interkulturních vztahů by se měla stát součástí jazykových kurzů na středních a především vysokých školách v České republice.

Literatura

- HOFSTEDE, G. : *Cultures and Organizations*. Software of the Mind. McGraw Hill, 1991.
- HOFSTEDE, G.: *Value Survey Module 1994*. Manual. Maastricht, IRIC, 1994.
- BOČÁNKOVÁ, M. – PAVLICA, K.: *Hodnotové zaměření české kultury a sociální mechanismy jeho reprodukce a transformace v pracovním i mimopracovním životě*. Současná Evropa a Česká republika, CES, VŠE Praha, 2000/2.
- KRAMSCH, C.: *Context and Culture in Language Teaching*. OUP, 1993.
- HALLIDAY, M. A. K.: *Language as Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning*. London, Arnold, 1978.

Interkulturní výzkumy na Katedře anglického jazyka

Milena Bočánková

Abstrakt

Interkulturní zkoumání komunikačního procesu a odlišné hodnotové orientace jednotlivých kultur je nezbytné pro spolupráci studentů i učitelů evropských universit. První fáze interkulturního výzkumu ze šk. r. 1999/2000 na základě Hofstedeho dotazníku VSM 1994 neodhalila podstatnější rozdíly mezi studenty VŠE.

Druhý výzkum, který probíhal o rok později, byl proveden na základě dotazníku, jehož 33 otázek se týkalo všeobecných životních postojů, postavení žen ve společnosti a jejich uplatnění, materialistického nebo idealistického přesvědčení studentů, jejich politických názorů a vztahu ke globalizaci. Rozdíly se projeví v odpovědích, které odrážejí spíše maskulinní charakter české společnosti a převládající ateismus.

Třetí fáze výzkumu z r. 2005/6 se zaměřila pouze na české studenty a zjistila úbytek optimistického výhledu do budoucnosti, více kladných odpovědí v oblasti emancipace žen a růst spíše materialistických tendencí. V oblasti politické zůstávají studenti liberály a preferují minimální stát.

Klíčová slova: komunikační proces; interkulturní výzkum studentů; kulturní hodnoty.

Intercultural Research at the Department of English

Abstract

The first intercultural research project from 1999/2000 was based on Hofstede's VSM 1994 questionnaire and it did not show substantial differences among the attitudes of students.

The second research project (2000/2001) was based on 33 questions concerning general attitudes to life, the position of women in society, idealist or materialist convictions of students, and their views on politics and globalization. Differences among students appeared in answers, which disclosed masculine and materialist tendencies of Czech society.

The third research project (2005/6) was conducted only at VSE. It showed growing pessimism as to the future, more optimism as to the emancipation of women in Czech society, and growing materialist tendencies and prevailing liberalism in political views.

Key words: intercultural research of students; cultural values.